Özgün Makale

Alahan Manastırı Batı Kilisesi'nin Tılsımlı Kapısı[1]

The Talismanic Door of Alahan Monastery West Church

Gülgün KÖROĞLU[2]

Öz

Erken Bizans Dönemine ait önemli bir hac merkezi olan Alahan Manastırı, Silifke-Karaman arasında Toros Dağları üzerinde suni bir teras üzerine kurulmuştur. Bölgede doğal mağaraların yanı sıra sonradan oluşturulmuş kayadan oyma mekânlar dini amaçlar ve mezarlar için kullanılmıştır. Alahan Manastırı'nın başlangıcı 5.yüzyıl ilk yarısına tarihlenir. Manastır 7. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmış olmalıdır. Manastırın ilk yapıları terasın batısındaki kayadan oyma bölümden oluşur. Kayadan oyma mekânlar arasında keşiş hücreleri ile tek nefli bir kilise de vardır. Yapıların kuzey bölümleri ana kayaya dayandırılmış, diğer bölümleri ise kesme taştan inşa edilmiştir. Bazilikal planlı ikinci kilisenin yakınında vaftizhane, iki katlı bir yapı kalıntısı ile doğuda kubbeli bazilikal planda üçüncü bir kilise daha bulunur. Terasın ön bölümünde özellikle hacıların kullanımı için yaptırılmış revaklı bir gezi yolu uzanır.

Makaleye konu olan kabartmalar, manastırın Batı Kilisesi'nin batı kapısının lento ve sövelerinde yer alır. Lentoda İsa'nın *kerubim* melekleri tarafından göğe yüksetilmesi ile Tanrının dört yaratığının *(tetramorph)* görümüne şahitlik eden kutsal kişiler anlatılmaktadır. Sövelerde ise dişi şeytanı ayakları altında ezerek yok eden Mikael ve Gabriel tasvir edilmiştir. Bir anıt gibi duran batı kilisesinin kapı çerçevesinin Kutsal Kitap kökenli tasvirleri, manastırın inşa edildiği dağ yamacının konumu hac ziyareti için gelenleri manevi duygularını zirveye çıkarmış olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Isauria, Alahan manastırı, Erken Bizans Dönemi, Kabartma, Göğe yükselme.

Abstract

Alahan Monastery, an important pilgrimage center of the Early Byzantine Period, was built on an artificial terrace on the Taurus Mountains between Silifke and Karaman. In addition the natural caves in the region carved on the rock was used for religious purposes and graves. The beginning of the Alahan monastery is dated to the first half of the fifth century. The monastery must have been used until the mid-seventh century. Among the rock carved rooms there is a single-aisle church with monk cells. The northern parts of the buildings were based on the bedrock and the other parts were constructed of cut stone. Near the second church with a basilica plan, there is a baptistery, a two-story building and a third church in the East with a domed basilica plan. In front of the terrace, which was used of pilgrims, a trip route extends.

1 Makale başvuru tarihi: 28.01.2019, makale kabul tarihi: 27.03.2019.

2 Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Taihi Bölümü, Bomonti Yerleşkesi, Şişli İstanbul, gulgun.koroglu@msgsu.edu.tr. ORCID No: 0000-0002-6369-659X.

The reliefs that are the subject of this article are located on the lintel and posts of the west gate of the West Church of the Alahan monastery. The reliefs on the lintel depict Christ being carried off to heavens by the cherubim, and the sacred witnesses of the tetramorph creatures. On the posts, the reliefs depict Michael and Gabriel crushing the female Satan under their feet. These biblical reliefs on the door frame of the West Church as well as the distinct location of the monastery on a mountain slope would have led the visiting pilgrims to an ecstatic religious experience.

Keywords: Isauria, Alahan monastery, Early Byzantine Period, Relief, Ascension.

Bu çalışma kapsamında Erken Bizans Dönemi Anadolu'sunun çok önemli bir dini merkezi olan Alahan Manastırı'nın Batı Kilisesi'nin batısında yer alan kapı çerçevelerindeki kabartmalar ele alınacaktır. Yapı topluluğu o denli zengin mimari özellik ve süslemelere sahiptir ki tek bir makale içinde inceleyip değerlendirmek mümkün değildir.

Mersin'in Mut (Klaudiupolis) ilçesinin yaklaşık 30 km kuzeyinde, Silifke-Karaman karayolu üzerinde, Toros Dağlarının yamacında ve yaklaşık olarak 1200 m rakımda kurulmuş olan Alahan Manastırına ulaşmak için bir patikadan tırmanmak gerekir. Bu çevredeki manzara her mevsim farklı panoromik görüntüler sunmakta, yaşamını insanlardan ve şehir hayatından uzakta ibadet etmek, hac ziyareti ve şifa bulmak için gelenlere etkileyici meleksel görünümler sunmaktadır (Ricci, 2011, s. 48).

Kapadokya'nın güneybatısını oluşturan bu bölge eski çağda Isauria olarak bilinir. Bölge bazen de Kilikya Thrakhea'ya dâhil edilir. Göksu (Kalykadnos) nehrinin oluşturduğu vadiden 915 m, denizden 1220 m yükseklikte Alahan Manastırı olarak tanınan manastır kompleksi yer alır. Toros sıra dağları üzerinde sonradan oluşturulmuş dar bir teras üzerine kurulmuş olan manastırın yakın çevresinde de tıpkı Kapadokya'da olduğu gibi bir kısmı doğal, bir kısmı da insan eliyle kayadan oyularak şekillendirilmiş mağaralarla karşılaşılmaktadır. Bu bölgede Hıristiyan inancıyla ilişkili yoğun bir dini faaliyet sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Kayaya oyulmuş mimari yaşamsal mekân birimleri, münzevi hayat için keşiş hücreleri, ibadet yerleri ile gömü yeri olarak kullanıldığı anlaşılan niş ve lahit tekneleri için kullanılmıştır. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde kullanıldığı anlaşılan alanlar da hâlen görülebilmektedir.

Yapı kalıntısından ilk söz eden, 1671 yılı civarında manastır kalıntısını ziyaret etmiş Evliya Çelebi olup; *"Hala henüz mimar elinden reha bulmuş bir kal'a-ı cihannümadır ve gayet mamur şehr-i azim imiş"* şeklinde tarif etmekte ve *"yoldan itibaren etrafın mezarlarla dolu olduğunu..."* söylemektedir. Leon Comte de Laborde 1826 yılında yapı kalıntısını gezmiş onun sayesinde Alahan bilim dünyasına ilk kez tanıtılmıştır. Laborde burada keşfettiği bir mezar üzerindeki yazıtı okumuş (Eyice, 1971, s. 90'dan alıntılayan Laborde, 1847, ss. 172-176), izlenimlerini de "Voyage en Orient" adlı seyahatnamesinde 1902 yılında yayınlamış olup, yapı kalıntısını Koca Kale olarak adlandırmıştır (Verzo-

Resim 1: Alahan Genel Görünüm.

ne, 1955, s. 7). Yapının ismi almasındaki en önemli etken Torosların yamacındaki kale benzeri yükselen yapı topluluğunun en doğusundaki kilisenin etkileyici görünümü olmalıdır. Alahan ya da Alacahan ismi ise yapının inşaat malzemesi olan taştan kaynaklanmış olmalıdır. Bu hususta-ki yaygın görüş bir zamanlar bu civarda var olan küçük bir han sebebiyledir (Resim 1).

Manastırın gerçek adı bilinmemekle birlikte, "Apadnas'' olabileceği 6. yüzyılın önemli bir kaynağı olan Prokopius'un "De Aedificiis" adlı kitabında yazdığı "...(Iustinanus), *Isauria'da Apadnas Manastırı'nı restore ettirdi...*" bilgisine dayandırılmaktadır (Gough, 1972, s. 210, not 18). Fakat Apadnas adının Alahan Manastırı için kullanıldığına dair ispat edici bir başka bilgi yazılı kaynaklarda bulunmamaktadır. Bölgede yüzey araştırmaları yapan Hugh Elton Alahan köyündeki arkeolojik kalıntıları değerlendirerek burasının Meloe olabileceğini dolayısıyla yapının bu kentle ilişkili olduğunu belirtmektedir (Elton ve arkadaşları, 2009, s. 84). Doğu Kilisesi'ndeki bir pencere ayracı üzerinde "Konon" isminin yazılı olmasından dolayı manastırın Isauria'nın yerel azizi Konon için yaptırıldığı önerilmekteyse de bu güçlü bir veri olarak değerlendirilmemiştir (Harrison, 1985, s. 24).

Verzone'de ekibiyle birlikte bölgede yaptığı araştırmalar sonucu Alahan Manastırı'nı tanıtan Türkçe ve İtalyanca iki kitap yayınlamıştır (Verzone, 1955; Verzone, 1956). Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü müdürü olan Michael Gough ve ekibi 1955-1972 yılları arasında burada arkeolojik kazılar gerçekleştirmiş, yapıların içlerine dolmuş olan taşlar kaldırılmış bitkiler kesilmiştir. Michael Gough'ın ölümünden sonra kazı sonuçlarını tanıtan bir kitap Mary Gough'ın editörlüğünde 1985 yılında basılmıştır (Gough, 1985). Kazılarda ele geçen küçük buluntular konunun uzmanları tarafından ayrıntılı biçimde katalogları yapılarak değerlendirilmiştir. Metal, cam ve seramik malzemeden yapılmış dini ve günlük yaşama ait buluntular manastırda sürdürülen yaşamı anlamak ve tarihlendirme yapmak için kanıtlar sunmaktadır.[3]

Alahan manastırıyla ilgili çalışmalar yapmış tüm araştırmacıların ortak görüşü, buradaki dini yaşamın başlangıcını dağın güney yamacında oluşturulmuş terasın batı kesimindeki mağara yerleşiminin oluşturduğudur (Resim 2). Kayadan oyma bir lahit üzerinde yer alan *tabula ansata* içindeki Grekçe yazıtta, manastırın kurucusu olan Tarasis'in 13 Şubat 462'de öldüğü yazılıdır.[4] Bu durumda manastırın ilk kuruluşunun 450 yılı civarında olması mümkündür. Tarasis'in bu büyük kompleksin ne kadarını inşa ettirdiği ise kesin olarak bilinmemektedir. Kurucu Tarasis buradaki dağın güney yamacında bir inzivahane, şapel ve belki de batıdaki kiliseyi inşa ettirip bir manastır yapılar topluluğu kurmuş olabilir.[5] Aslen Isauria, Rousoumblada'da doğmuş

3 Küçük buluntular içinde sikkeler ağırlıkta olup Roma'dan Osmanlı çağına kadar geniş bir döneme aittir. Aydınlatma araç gereçlerine ait kandil askıları, fitil tutucular, kandelabrum gibi parçalar ile gelen hacılara ve manastırda görev yapan din adamlarına ait haç sarkaçlar çeşitli tiplerdedir. Kemer tokaları, yüzükler ve küpeler de hac ziyaretinde bulunan kişilere ait olmalıdır (Coulston ve Gough, 1985, ss. 63-71). Kazılar sırasında buradaki yaşama paralel olarak yoğun olmamakla birlikte günlük kullanıma ait pişmiş topraktan yapılmış servis kapları arasında ithal örnekler bulunmaktadır. Geç Roma–Erken Bizans Dönemine (4-7.yüzyıl arası) ait gruplandırılmış örnekler; Geç Roma ince kapları, Geç Roma C (Foça), Kıbrıs ve Afrika kırmızı astarlıları olmak üzere ithal mallardan oluşur (Williams, 1985, ss. 35-36). Akdeniz ve çevresindeki merkezlerden ithal kaplar dönemi için lüks mallar olduğundan, denizden uzakta yer alan manastırda ele geçmeleri şaşırtıcı olup hacıların hediyesi ya da onların unuttuğu eşyaları olduğu belirtilmektedir (Williams, 1985, s. 36). İthal servis kaplarının azlığı, burada yaşayan münzevi topluluğun ahşap veya bronz kapları kullandığına işaret eder niteliktedir. Kazılarda ele geçen "manastır malları" olarak tanımlanan özel bir seramik grubu oldukça ilginçtir. Açık devetüyü renk hamurlu astarsız ve sırsız dışa doğru genişleyen çanaklar ile katı ya da sıva gıdaları depolamak için kullanılmış kaplar çoğunlukla küresel gövdeli kapalı testi veya küp formlardadır. Dış yüzleri kırmızı boya ile çizilmiş Erken Hıristiyan sanatında görülen sembolik anlamlar taşıyan haç, kuş, keçi, balık, çam ağacı, paralel çizgiler, gruplandırılmış noktalar, noktalı daireler, spiraller, zikzak ve taramalarla süslenmiştir (Williams, 1985, ss. 36-41, fig. 4-6). Alahan'a yakın çevrelerde Dağ Pazarı ve Kilise Tepe kazılarında da bu manastır kaplarına rastlanmıştır. Kilise Tepe kazılarını 1994 yılında ziyaret ettiğimiz de kazı başkanı Prof. Nicholas Postgade, höyüğün zirvesindeki erken Bizans Dönemi kilisesi ve çevresinde gün ışığına çıkardıkları Alahan Manastırı'ndan gelmiş olduğunu söylediği manastır malları grubuna dâhil edilen seramik kapları göstermiştir. Alahan Manastırı'nda yaşayan, manastırın yakın çevresinde üzüm veya zeytin tarımı yapan, ürettikleri şarap ve zeytinyağı gibi ürünleri bu kaplar içinde yerel pazarlarda satarak manastıra kazanç sağlayan keşişlerin kullandıklarını belirtmiştir.

4 Eyice, 1971, s. 92. Yazıt şu şekilde okunmaktadır; "Burada çok mümtaz Flavius Severinus ve Flavius Dagalaiphus'un konsüllüğünden sonra İndiktion'un 15. yılının 13 Şubatında, kutsal oruçların ilk haftası salı günü ölmüş olan hatırası mukaddes kurucu Tarasis yatıyor."

5 Doğan, 2003, s. 75. Bizans'ta manastırların en büyük gelişme gösterdikleri dönem 5-7. yüzyıllar arasındadır. Bu dönemde manastırlar maddi ve siyasal açıdan devlet tarafından bizzat desteklenmiştir.

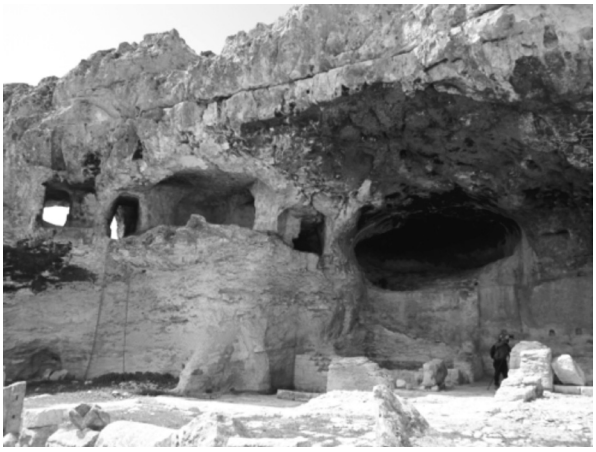

Resim 2: Alahan Genel Görünüm.

olan İmparator Zeno'nun, 474-491 yılları arasındaki egemenliği süresince Isauria, Kilikya, Antiokheia hatta Kıbrıs'ta büyük inşaat faaliyetlerinde bulunmuştur (Gough, 1985, s. 21; Gough, 1972, ss. 199-212). Bu bakımdan Alahan Manastırı'ndaki batı kilisesinin ve diğer birimlerin inşasında İmparator Zeno tarafından gönderilen yardımlardan yararlanılmış olmalıdır. Zeno'nun ölümüyle birlikte para kaynağının kurumasından sonra özellikle yapıların ön kısmında doğu-batı yönünde uzanan sütunlu yolun, doğu kilisesinin kabartmalarının yarım bırakıldığı düşünülmektedir (Gough, 1985, s. 28). Manastırın diğer birimlerinin ise 7. yüzyıl ortalarına kadar geçen süreçte eklenmiş olması mümkündür. Michael Gough'ın gerçekleştirdiği kazılarda gün ışığına çıkarılan küçük buluntular en geç 12. yüzyıla kadar bu alanın kullanılmış olabileceğine işaret eder (Gough, 1985, s. 28). Manastırın önemli bir hac merkezi olduğu özellikle 5-7. yüzyıllar arasında Hıristiyan hacılar tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir.

Dağın güneye bakan yamacında oluşturulmuş olan yapay terasın üzerinde manastırın yapıları batıdan doğuya sıralanmaktadır. Manastırın kiliseleri, vaftizhane, mezarlar ve işlevi tam olarak anlaşılmamış iki katlı yapı gibi farklı birimlerin kuzey kısımları kayadan oyulmuş ya da kayaya yaslanmış olup çoğu yapının kuzey kesimine ayrıca bir duvar örülmemiş olduğu görülür. Manastırın yapılarının kayadan oyma bölümleri olduğu gibi kesme taştan örülmüş bölümleri de vardır. Teras oluşturulurken koparılan taşlar, Bizans kaynaklarında taş kesme ve işlemede maharetleri övgüyle anlatılan Isaurialı taş ustaları tarafından hem yapıların duvarlarının örülmesinde, hem de lento, söve, konsol, sütun, sütun başlığı ve korkuluk levhalarının üretilmesinde, kabartma, kazıma ve oyma tekniklerinde sembolik anlamlar taşıyan insan, karışık yaratık, hayvan figürleri ve bitki desenleriyle süslenmesinde kullanılmıştır.

Yapı kompleksi kayadan oyulmuş en batıdaki bir takım keşiş hücreleriyle başlamaktadır (Resim 2). Bu bölüm manastırın çekirdeğini oluşturmuş olmalıdır. Buradaki mağaralardan birine zeminden daha yüksek bir konumda bir apsis eklenmiştir. Alahan Manastırı'na yakın bir alanda kurulmuş olan Aloda Manastırı'nın kilise olarak kullanılan biriminde de benzer bir bölüm olup manastırın kurucusu ya da yöneticisinin mezarı için kullanılmıştır (Köroğlu, 2000, s. 219). Kayadan oyma bölümde ayrıca tek nefli küçük bir şapel yaptırılmıştır. Mağara yerleşimi buradaki dini merkezin çekirdeğini oluşturmaktadır. Sonraki yıllarda da küçük değişikliklerle kullanılmaya devam etmiştir. Bazilikal planlı Batı Kilisesi (II Numaralı kilise), iki nefli vaftizhane, işlevi kesin olarak bilinmeyen iki katlı yapı, kayadan oyma mezarlar, keşiş hücreleri ne amaçla kullanıldıkları bilinmeyen küçük mekân kalıntıları ve doğudaki kubbeli bazilikal planlı Doğu Kilisesi (III Numaralı kilise) mevcut yapılar olarak sıralanmaktadır. Batı kilisesinin güneydoğusundan itibaren tüm yapıların önünde ise batı-doğu doğrultusunda, bazilikanın güneyinden doğuya doğru uzanan 115 m'yi bulan bir gezi yolu uzanmaktadır. Bu gezi yolunun güneyi sütunlu olup özellikle manastırın önemli bir hac merkezi olması ve kalabalık hacı gruplarının ziyaretleri için kullanılmasıyla ilişkili olarak bu şekilde düzenlenmiş olmalıdır (Foss, 2002, ss. 153-168).

Manastırın farklı binalarının kurulduğu terasın altında bir başka teras daha uzanır. Teras üzerinde Silifke Müzesi'nin son yıllarda gerçekleştirdiği kazılarla açığa çıkarılan kesme taşlarla örülmüş kalıntılar vardır. Manastıra ait bu küçük mekânlar, hacıların konaklaması veya başka amaçlar için kullanılmış olabilir.

Eyice bu yapı topluluğuna güneyindeki ovadan özel bir merdivenli yol ile ulaşıldığını gösteren kalıntılardan söz etmektedir (Eyice, 1971, s. 94). Bu teras revaklı bir yol ya da galeri şeklindedir. Bu revaklı yolun güneyindeki sütunlarının kaideleri ve kemerlerinden çok azı kalabilmiştir. Yolun ortalarına dek düşen bir kesimde sütunların arasında özel bir şapel ya da anıt niteliğinde büyük bir taştan yapılmış *aedicula* vardır. Ortadaki nişin iki yanında "Suriye alınlığı" biçimindeki cephe alınlığı iki sütun/paye üzerinde taşınmaktadır. Nişin iki yan tarafında uçar şekilde melekler, alt kısımda iki kuş figürü işlenmiştir. *Aedicula*'nın işlevi anlaşılamamakla birlikte özel bir sunu ya da dua yeri olması mümkündür.

Önemli bir hac merkezi olan Alahan Manastırı'na ulaşımı sağlayan basamaklar, revaklı yola bağlanmaktadır. Merdivenin manastıra ulaştığı, kesimdeki parçası, doğu-batı yönünde uzanan yolun yanında hâlâ durmaktadır. Dışarıdan gelenlerin manastıra ulaştıkları kesimin tam karşısında ise vaftizhane bulunmaktadır. Vaftizhane, Batı ve Doğu kilisesi arasında yer almakta ve 5. yüzyıl sonuna tarihlendirilmektedir. Vaftizhane, iki nefli olup, her iki nefin de kendine ait doğuda küçük apsisleri vardır. Vaftizhanenin güneyindeki nef giriş ya da bekleme mekânı olarak kullanılmış olmalıdır. Kuzeydeki nefin batı bölümünde haç biçimli vaftiz havuzu vardır. Havuzun suyu, ana kayanın düzleştirilmesiyle elde edilen vaftizhanenin kuzey duvarı içindeki bir kanaldan gelmektedir. Apsis içinde rahiplerin oturması için yapılmış bir sıra *synthronon*'a ait basamak görülmektedir. Bema bölümünde ise kare planlı ortada röliker yuvası olan altar tabanı bulunmaktadır. Apsisin iç duvarlarının duvar resimleriyle kaplı olduğu görülebilmektedir. Hıristiyan hacıların hac yolu üzerinde kutsal kabul edilen kült merkezlerine uğradıklarında vaftiz oldukları bilinir. Alahan Manastırı vaftizhanesinin özellikle giriş bölümünün duvarlarında Hıristiyan hacılarının yaptıkları haç, isim ve tanrıya yakarış grafittileri inançlarının gücünü ve kalıcı olma isteklerini gösteren hatıralar olarak durmaktadır.

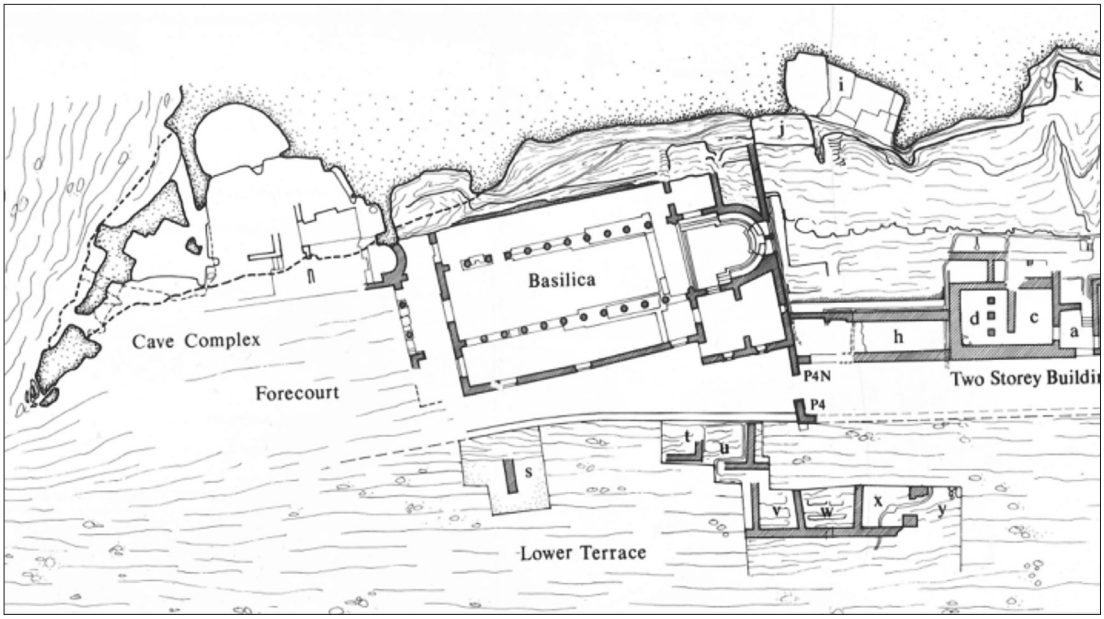

Şekil 1: Alahan Manastırının Kuzeydeki Kaya Oyma Birimleri Ve Batı Kilisesinin Planı.

Vaftizhanenin kuzeydoğusunda kayadan oyma dört adet yuvarlak kemerli arcosolium nişi bulunur. Manastırın önemli din adamlarına ait olan lahit tekneleri yerel kayaya oyulmuş olup, lahit kapakları üzerinde haç kabartmaları bulunur. Bunlardan bir tanesi manastırın kurucusu Tarasis'e ait, üzerinde kazıma yazıt olan yerel kayadan oyma lahittir. Diğerinde ise boya ile yazılmış bir mezar yazıtı görülür.

Manastırın en doğusunda bulunan üçüncü kilise, manastırın en önemli ve gösterişli yapısıdır. Dörtgen biçimli yüksek kasnak üzerinde yükselen kubbesi dışında tüm duvarları sağlamdır. 6. yüzyıl ortaları veya 6. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş Doğu Kilisesi, kubbeli bazilikal plan şemasında inşa edilmiştir. Zengin ve oldukça kaliteli taş işçiliği bu yapıda da kapı çerçeveleri, sunak masası, sütun başlıklarında yoğunlaşmıştır.

Resim 3: Batı Kilisesi.

Manastır yapılarının doğal mağaradan şekillendirilmiş ve kaya kütlesinden oyulmuş batıdaki bölümünün güneydoğu kesiminde duvarları kesme taştan inşa edilmiş Batı Kilisesi, II Numaralı Kilise, batı kapısındaki dört İncil yazarına ait olması mümkün kabartmalardan ötürü Evangelist Kilisesi ya da baş melek tasvirlerinden dolayı Baş Melekler Kilisesi olarak da tanınan birimi yer alır (Resim 3). Yapının üst örtü sistemi ile duvarlarının büyük bir bölümü yıkılmıştır. Kilisenin doğu duvarı, güney duvarın doğu kesimi ile batıdaki narteksten naosa geçit veren gösterişli orta kapısının lento ve iki söveden oluşan çerçeve bölümü günümüze kadar sağlam ulaşmıştır. Bu yapı genel olarak Michael Gough başkanlığında çalışan bir ekibin 1955 – 1973 yılları arasında gerçekleştirdiği kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Verzone'nin ekibiyle birlikte bölgede yaptığı araştırmalar sırasında çekilen fotoğraflarda sadece batıdaki kabartmalarla süslü anıtsal kapı çerçevesinin ayakta durduğu görülür (Verzone, 1955, ss. 41-42, res. 3-4).

Kilikya bölgesindeki yerel özellikler gösteren bazilikaların plan ve mimari özelliklerine uygun olarak yarı yuvarlak biçimli apsis cephesi düz bir duvarla kapatılmıştır. Apsis cephesi ikiz pencere üst seviyesine kadar ayaktadır. Dini törenler sırasında din adamlarının oturması için oluşturulmuş *synthronon* basamaklarının merkezinde üzerine kutsal kitap yerleştirilen koltuk biçimli *katedra* vardır. Apsisin iki yanındaki *pastophorion* hücreleri birbiriyle bağlantılı iki küçük mekândan oluşur. Bu odacıklar transept şeklinde kuzey ve güneye doğru hafifçe çıkıntı yapmaktadır. *Pastophorion* hücrelerinin doğusunda ve güneyinde pencereler vardır. Apsis ve kuzey yan nef yapının diğer yerlerinden daha yüksektir.

Batı Kilisesi üç nefli bazilikal plan özelliklerine sahip olup, kuzeyi kayadan oyulmuş olmakla birlikte kaya yüzeyinin önüne taş bir duvar daha örülmüştür. Nefleri birbirinden karşılıklı olarak sıralanan 10 adet sütun ayırmaktadır. Sütunlardan bazıları son yıllarda gerçekleşen temizlik ve onarım çalışmalarında ayağa kaldırılmıştır. Korint tipi sütun başlıkları, Theodosius Dönemi için karakteristiktir. Sütunların üzerinde kemerler olduğunu arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan kemere ait taşlar göstermektedir. Yapının güney duvarında basit silmelerle süslenmiş bir başka kapı çerçevesi daha sağlam şekilde durmaktadır.

Örtü sistemine ait hiçbir şey kalmamış olmamasına rağmen kilisenin iki yana meyilli iki kademeli ahşap çatı ve üzerinin de kiremitle kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır (Akyol, Kadıoğlu ve Özyıldırım, 2014, ss. 176-177). Mevcut mimari kalıntılar kuzey ve güney yan neflerin üzerinde galeri katının olduğuna işaret etmektedir. Bazilikanın duvarlarının mozaik süslemeli, apsisin zemininin ise *opus sectile* döşemeye sahip olduğu kazılar sırasında ortaya çıkarılan malzemelere dayanılarak söylenebilir. Yapı plan tipi olarak Selanik Akheiropoietos Kilisesi'ne benzetilmektedir (Kourkoutidou-Nicolaidou, 2012a, ss. 199-202). Muhtemelen Orta Bizans Döneminde apsis ve orta nefi kapsayan alanda yapının mevcut parçaları ikinci kez kullanılarak tek nefli bir kilise oluşturulmuştur.

Kilisenin batısında avlusu vardır. Avluyu güneyden boydan boya kesen revaklı yol, kiliseye narteks bölümünden birleşmektedir. Yapının muhteşem görünümlü giriş cephesi olduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin bugünkü batı cephesinin önünde ahşap çatıyla örtülü bir narteks bulunduğu, konsol kalıntılarından anlaşılmaktadır. Narteksin kuzey tarafında kayadan yontularak oluşturulmuş dikdörtgen planlı büyük bir mezar odası meydana getirilmiştir. Odanın kuzey köşesinde bir mezar nişi, batı duvarında ise iki adet yarım yuvarlak niş oyulmuştur.

Batı Kilisesi'yle ilgili tüm bilgiler kazı çalışmaları sonrasında elde edilmiştir. Kazılar sırasında yapının asıl zemini ile ayrıntılı desenleri ve kompozisyonları çalışmaya olanak veren ince gözenekli yerel kireç taşından çok zengin bezemeye sahip konsol, sütun, sütun başlıkları, kaideler, korkuluk levhası parçalarından oluşan buluntular ele geçmiştir (Gough, 1985, fig.13, s. 27, s. 29, ss. 30-40). Bu parçaların üzerinde başkent Konstantinopolis'te etkili olan Theodosius Dönemine tarihlendirilebilecek üslupta akantus yaprakları, üzüm salkımları, nar ve haç desenleri, farklı balıklar, kuş figürleri ve örgüler kazıma, kabartma ve oyma tekniklerinde işlenmiştir

Bemada mermerden işlenmiş bir sunak vardır (Resim 4). Yekpare taştan oyularak işlenmiş olan sunağın dört köşesinde sütunlar bulunur. Ayrıca sunağın her bir yüzünde de iki sütuna dayanan kemerli nişler olup, nişlerin üst kısmı deniz kabuğu şeklinde düzenlenmiştir. Altta kalan bölümlerde ise uçları damlacıklar sonuçlanan, İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha Tepesi'ni temsil eden üç basamaklı kaideler üzerinde yükselen haçlar betimlenmiştir.

Resim 4: Apsis ve Altar.

Resim 5: Batıdaki Kapı Çerçevesi.

İnşa edildiği 5. yüzyıl ortalarından günümüze sağlam olarak kalmış anıtsal kapı çerçevesi, narteksten kilisenin ana mekânına geçiş veren üç kapıdan ortadakine aittir. Kapı çerçevesi iki yanda dikey ve üstünde yatay dikdörtgen prizması şeklindeki toplam üç kesme blok taştan oluşur. Kapı çerçevesinin batı cephesi ve iç yüzeylerinde yoğunlaşmış olan figüratif anlatımlar yerel taş üzerine kazıma, kabartma ve oyma tekniklerinde çalışılmıştır. Eski ve Yeni Ahit'te anlatılan farklı dinsel olaylar ve görünümler burada taş üzerine işlenmiştir.

Resim 6: Batı Kilisesi Batı Portalindeki İncil Yazarı Tasvirleri Ve Silmeler.

Kapı çerçevesinin dış yüzeyi genişlikleri değişen altı bordürle doldurulmuştur (Resim 6). Bordürler, hem sövelerde, hem de lentoda birbirini takip edecek şekilde yerleştirilmiştir. En dıştaki bordür, birbiri üstüne binen yaprak desenlerine sahiptir. Sonraki bordür yedi sivri dilimi olan yan yana sıralanan palmet deseniyle dolgulanmıştır. Ortada yer alan bordür diğerlerinden daha geniş bir yüzeyi kaplamakta, lento üzerinde bu bordür yer almamaktadır. Bu bordürde sağa ve sola kıvrılan dilimli yaprakları olan bir bitki dalı betimlenmiştir. Bir sonraki bordürde bir ters bir düz yerleştirilmiş üç taç yapraklı palmet? deseni vardır. Sonraki iki bordür boncuk dizisi şeklindedir.

Lentonun ortasında uçar vaziyette simetrik olarak yerleştirilmiş iki melek defne çelengi madalyonun içindeki İsa büstünü gökte uçururken betimlenmiştir. Meleklerin başları ve bedenleri profilden gösterilmiş olup bedenleri sağ ve sola olmak üzere iki yana doğru uzanmaktadır. Meleklerin her birinin dört kanadı olduğu dikkati çeker. Meleklerin kanatlarından biri madalyonun üstünde ve diğeri ise madalyonun altında birleşerek madalyon içindeki Pantokrator İsa'yı göğe yükseltmektedir. Cepheden büst olarak tasvir edilmiş olan, başında hale olmayan İsa'nın saçları ortadan ikiye ayrılmış, iri dalgalar hâlinde omuzlarına doğru uzamaktadır. Meleklerin diğer iki kanadı ise yukarıya ve gövdeleri üzerine yayılmış olup giysileriyle bütünleşmiş olarak tasvir edilmiştir. Oldukça haraketli olarak betimlenmiş kanatlar üzerindeki tüyler/ telek ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Dört kanatlı olan Kerubim melekleridir. Cennet kapısının ve Ahit sandığının koruyucularıdır (Peers, 2001, ss. 43-45) (Mısır'dan Çıkış (25: 22)'da; Antlaşma sandığını iki ucunda iki kerubim olduğundan söz edilir).[6] Kelime anlamı çalışkan olan bu meleklerin isim ve görevleri Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde anılmaktadır.[7] Madalyon içindeki İsa tasvirini ya da haçı göklerde uçuran melek tasvirli "İsa'nın göğe yükseltilmesi (ascension)" sahnesi Erken Bizans dönemi ikonografisinde çok sık kullanılmıştır. Ancak bu kompozisyonda genellikle tasvir edilen insan görünümünde olan sadece iki kanadı bulunan meleklerdir. Burada kerubimlerin gösterilmesi ilginç olup Mezmurlar (80: 1, 99: 1) ve Yeşaya (37: 16) ayetlerindeki gibi Tanrının Kerubimlerin üzerinde oturduğu ve onların sanki O'nun tahtını oluşturdukları belirtilir. Mezmur 18: 10, Hezekiel 10: 1-22, İbraniler 8: 5'te olduğu gibi Kerubimlerin Tanrı'nın arabası olarak tanımlanması batı kilisesinin lentosunda yer bulmuştur.

6 Khora Manastır Kilisesi (Kariye Müzesi) mezar şapelinde (parakklesion) cennet kapısı ve Ahit sandığını bekleyen kerubim tasvirleri bulunmaktadır.

7 Samuel (4: 4, 6: 2), Mezmurlar (80: 1, 99: 1), Yeşaya (37: 16), ayetlerinde; Tanrının Kerubimlerin üzerinde oturduğu ve onların sanki O'nun tahtını oluşturdukları belirtilir. Mezmur 18: 10, Hezekiel 10: 1-22, İbraniler 8: 5'de; Kerubimler Tanrı'nın arabası olarak tanımlanır.

Resim 7: Batı Kapısının Lento ve Söveleri.

Bu lentonun alt yüzünde ortada tanrının dört yaratığı "tetramorph/ dört varlık" betimlenmiştir (Resim 7). Kutsal Kitap'ın Hezekiel (1:5-14) ve Vahiy (4: 6-8) bölümlerinde onlardan bahsedilir. Aynı zamanda melek, kanatlı aslan, kanatlı boğa ve kartal dört İncil yazarının da sembollerdir. Kimi teologlar burada adı geçen yaratıkların kanatlı insan/melek, kanatlı aslan, kanatlı boğa ve kartal görünüşleriyle tanrının yaratışının en üstün ve en güçlü temsilcileri olduklarını belirtirler. Bu figürleri yorumlayan diğer teologlar ise kanatlı insan/meleğin mantığı, aslanın gücü, kanatlı boğanın hizmeti, kartalın da hızı temsil ettiğini söylemektedirler (Tiefenbach, 2003, s. 39). Tetramorph kompozisyonun iki yanında simetrik olarak ağaç ve erkek figürleri betimlenmiştir.[8] Tetramorph'un kuzey tarafındaki Hellenistik etki gösteren budanmış dalları olan bir ağaç sağa sola doğru kıvrılarak yükselmektedir. Ağaç tasvirinin ayrıntıları silinmiş olmakla birlikte sarmaşık yaprağı şeklindeki bir yaprağı ve nara benzeyen bir meyvesi görülebilmektedir. Ağacın sol yanındaki erkek figürü cepheden gösterilmiş olup, bol giysisi drapeler yapmaktadır. Omuzları arasından bir kumaş sarkmaktadır. Bu kumaşın uç kısmı sol kolundan aşağıya doğru kıvrımlar yaparak uzamaktadır. Figürün kolları dirsekten kıvrılmış olup önde kitap benzeri köşeli bir nesne tutmaktadır. Bu figürünün baş kısmı ağır biçimde tahrip olmuştur. Tetramorph'un diğer tarafında da ağaç ve bir erkek figürü vardır. Buradaki erkek figürü de diğeri gibi cepheden gösterilmiş olup yüzüne ait ayrıntılar silinmiştir. Sağ eli tetramorph'u takdim eder şekilde dirsekten kıvrılarak sağ yanına doğru yukarı kaldırılmıştır. Bel hizasında gösterilmiş sol elinde ise çiçek benzeri bir nesne tutmaktadır. Her iki kutsal kişi de antik dönem etkili hiton ve himation denilen bol giysiler içinde gösterilmiştir. Alahan'daki diğer kutsal kişi ya da melek figürlerinde olduğu gibi buradaki figürlerin de başlarında hale bulunmamaktadır.

8 Forsyth, 1957, s. 229. Forsyth, bu sahneyi Apokaliptik Göğe Yükseliş olarak yorumlamış ve Batıdaki Romanesk Kilise portallerinin öncüsü olduğunu belirtmiştir.

Batı kilisesinin lentosunda betimlenmiş figürlerin kimlikleri konusunda tartışmalar bulunur. Ortak görüş burada oldukça gösterişli ve etkileyici bir şekilde betimlenmiş olan *Tetramorph*'tan Eski Antlaşma'da en ayrıntılı söz eden Tevrat peygamberi Hezekiel'dir (Hezekiel 1: 5-14).[9] Bu sebeple buradaki tasvirlerden biri mutlaka Hezekiel'e ait olmalıdır. Bu durumda diğer erkek figürünün kim olduğunu bulmamız gerekmektedir. Bu figürün kimliği konusuna hiçbir araştırmacı değinmemiştir. Kutsal Kitap'ın Yeni Antlaşma (İncil) kısmında tetramorph, Yuhanna'nın görümlerinden oluşan Vahiy (4: 6-11) bölümünde anlatılmıştır. Tetramorph'lu kompozisyonun erkek figürlerinden bize göre güneyde olan Hezekiel, kuzeydeki ise elinde tuttuğu kutsal kitaptan dolayı İncil yazarı Yuhanna olabilir.[10] Benzer kompozisyon Selanik'teki Latomu Manastırı Hosios David Kilisesi apsis yarım kubbesi içindeki Erken Bizans Dönemine tarihlenen mozaik panoda da görülür (Kourkoutidou-Nicolaidou ve Mavropoulou-Tsioumi, 2012, ss. 185-195). Hosios David Kilisesi bema mozaiğinde Genç İsa, içi radyal ışın huzmeleriyle doldurulmuş büyük bir mandorla içinde gök kuşağı üzerinde otururken betimlenmiştir. İsa'nın göğe yükselmesini temsil eden bu sahnede, mandorlanın çevresinde tetramorph'u oluşturan kanatlı dört yaratık (aynı zamanda da dört İncil yazarının sembolü olan) melek, kanatlı aslan, kanatlı boğa ve kartal ellerinde Kutsal Kitap tutarken betimlenmişlerdir. Hosios David'de İsa'nın sağ tarafındaki, ağaçlıklı bir manzara içinde şahit olduğu bu görümden dolayı şaşkın bir şekilde ellerini başının iki yanına kaldırmış yaşlı erkek figürü Hezekiel'dir. İsa'nın sol tarafında kayalıklar üzerinde sakince oturan elinde açık Kutsal Kitap tutan erkek figürü ise İncil yazarı Yuhanna ya da Hıristiyanlık açısından önemli bir başka figür olmalıdır. Sahnedeki Hezekiel dışındaki ikinci figürün kimliği konusunda pek çok farklı tartışma mevcuttur. Bu sahnedeki iki figür: Hezekiel ile Yeşeya, Hezekiel ile Zekeriya ya da Habakkuk, Hezekiel ile İncil yazarı Yuhanna, Yeşeya ve İncil yazarı Yuhanna ya da Havariler Petrus ve Pavlus olarak tanımlanmıştır (Kourkoutidou-Nicolaidou ve Mavropoulou-Tsioumi, 2012, ss. 189-190). Mozaikte isimler yazılı olmadığından aydınlatıcı bilgi vermemektedir.

Benzer sahne günümüzde Sofya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 14.yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilen çift yüzü de tasvirli bir ikona üzerinde de görülür (Gerov, 2001, ss. 232-234). İkonanın ön yüzünde Meryem ve İncil yazarı Yuhanna betimlenmiştir. İkonanın arka yüzünde daire formlu büyük mandorlanın içinde Emannuel İsa tasviri bulunur. Mandorlanın çevresinde ise ellerinde kutsal kitap tutan tetramorph'un dört yaratığı ya da dört İncil yazarının sembolleri vardır. Sahnenin ortasında içinde balıklar olan bir su kaynağı çevresinde ayakta duran, ellerini gördüğü görümden dolayı şaşkınlıkla kaldırmış Hezekiel ile karşı tarafta, kayalıklar üzerinde sakince oturan, sol elinde açık bir kitap tutan Habakkuk betimlenmiştir. Figürlerin başlarının üst kısmında isimlerinin yazılı olması özellikle ikinci figürün kimliği konusundaki tartışmayı sonuçlandırmaktadır. Sofya Arkeoloji Müzesi'ndeki ikonadaki figürlerdin yanlarındaki yazıtlara dayandırarak Alahan Batı Kilisesi lentosundaki Tetramorph kompozisyonunun iki yanındaki figürlerin Hezekiel ve Habakkuk olduğunu söylemek gerekmektedir.

---

9 Kutsal Kitap, 2001, ss. 1018-1019.

10 Kutsal Kitap, 2001, s. 1581'den: "(İncil'in) Vahiy bölümü, Yuhanna'nın görümlerinden oluşur. 54-96 yılları arasında kaleme alınmıştır. Hıristiyan olanların oldukça sıkıntı yaşadıkları ilk yüzyılda oldukça yaygın ve sembolizm yönünden zengin bir tür olan olan apokaliptik yazın türünde kaleme alınmıştır. Tanrı'nın insanlık tarihindeki amacını açıklamayı hedeflemiş olup, ağırlıklı olarak Eski Antlaşma'ya dayanır. Tanrı'nın tek egemen olduğu, iyi ve mükemmel amacını gerçekleştirmek için sonunda dünya tarihini doğaüstü olaylarla etkileyeceği görüşü, apokaliptik görüşün ağırlık noktasını oluşturur. Vahiy kitabı İsa'ya ve Tanrı görkemine (4: 2-11) ilişkin görümler ve gökte yer alan tapınmadan sahneler içerir. Vahiy'de (4: 1-8) Tanrının gökteki tahtının ortasında ve önünde duran her birinin altışar kanadı bulunan insan yüzlü (melek), aslan, dana/boğa ve kartal betimlerinden söz edilmiştir. Bu yaratıkların her yanı, kanatlarının alt tarafı bile gözlerle kaplıydı. Gece gündüz durup dinlenmeden şöyle diyorlar: *'Kutsal, Kutsal, Kutsaldır, Her Şeye Gücü Yeten Rab Tanrı, Var olmuş, Var Olan ve Gelecek Olan.' Yaratıklar tahtta oturanı, sonsuzluklar boyunca yaşayanı yüceltip ona saygı ve şükran sunuyorlardı.'..."* diye anlatılmaktadır.

Resim 8: Başmelek Mikhael.
Resim 9: Başmelek Gabriel.

Kapı sövesinin iki yanında ise karşılıklı olarak kısa etekli asker giysileri (toga) içinde cepheden gösterilmiş, iri kanatları bulunan iki baş melek tasviri vardır (Resim 8-9). Her iki tasvirde birbirine çok benzer şekilde kurgulanmıştır (Thierry, 1962, ss. 43-47). Kapının kuzey kısmında tasvir edilen Gabriel, güneydeki ise Mikael'dir. Meleklerin dalgalı saçları kısa kesilmiş olup, yüz hatları seçilememektedir. Baş melekler yukarı doğru kaldırdıkları ellerinde evreni temsil eden birer küre ve asa/kılıç taşımaktadırlar (Gough, 1955, s. 121). Melekler üzerinde akantus yapraklı sütun başlıkları olan iki sütun arasına yerleştirilmiştir. Meleklerin başının üst kısmında yuvarlak kemerler bulunur. Kemer ile meleklerin başları arasında boşluk ise 7 ve 11 dilimli deniz kabukları vardır. Sütun başlıkların üstünde kalan alanlarda simetrik olarak yerleştirilmiş güvercinler yer almaktadır.

Her iki baş meleğin ayaklarının altında, cepheden gösterilmiş başı ve üst bedeni kadın, belden aşağısı sürüngen biçimli, üzerinde pulları gösterilmiş kuyruğu kıvrılarak arkaya doğru uzanan bir insan – hayvan karışımı yaratık betimlenmiştir. Kabarık saçları iki yana doğru uzanan kadın figürünün başında Frigya başlığı da denilen bir külah vardır. Bedenin üst bölümü çıplak olup iri göğüsleri belirgin bir şekilde betimlenerek dişiliği vurgulanmıştır. Dişi şeytan inancı Mezopotamya mitlerinden Bizans'a miras kalmıştır. Dişi şeytan Gyllou, Alabasdria veya Lilith isimleriyle anılmaktadır. Bawit'teki bir duvar resminde ve tılsımlarda koruyucu bir simge olarak sıklıkla kullanılmıştır (Köroğlu, 2011, ss. 98-105; Köroğlu, 2013, ss. 81-99; Köroğlu, 2016, ss. 137-199). İyinin kötüyü yenmesi sembolizmi Bizans tılsımlarında oldukça sık kullanılan bir temadır. Kabartmalarda, ikonalarda, el yazmalarında ve duvar resimlerinde de kullanılmıştır. Alahan Batı Kilisesi'nin giriş kapısında karşılıklı tasvir edilmiş olması, baş meleklerin kötülük üzerindeki gücünü vurgulaması açısından önemlidir. Başmelek Mikael'in şeytanı yendiği sahneler Bizans tasvir sanatında mevcuttur.

Sonuç

Erken Bizans Döneminin Anadolu'da en iyi korunmuş hac merkezlerinden biri olan Alahan Manastırı'nın farklı yapılarının zengin bir taş işçiliğine sahip olduğu görülür. Kapı çerçeveleri, sütun başlıkları, konsol, *aedicula* ve diğer yerlerindeki mimari plastik öğeleri üzerinde; Erken Bizans Dönemi tasvir sanatında sıklıkla kullanılmış olan sembolik anlamlar taşıyan hayvan fi-

gürleri, örgü desenleri, Kutsal Kitap kökenli konular ve karışık yaratıklar kabartma ve kazıma olarak işlenmiştir. İnsan figürlerinin giysileri ve duruşları Hellenistik ve Geç Antik Dönem sanatının etkilerini taşımakta olup, Hıristiyan unsurlarla kaynaştırılıp ortak bir görsel dil yaratılarak kullanılmıştır. Bu tasvirler aracılığıyla manastır içinde yaşayıp görev yapan din adamları ile hac ziyaretinde bulunan inançlıların zihin ve ruhunda ilahi duygular ve izler bırakılması hedeflenmiş olmalıdır. Tasvirlerdeki hayvan figürleri, bitki desenleri ve geometrik şekiller bezemeden çok sembolik anlamlar taşıdığı için seçilmişlerdir. Kapı çerçevesinin iki yanındaki dişi şeytanı ezen melek tasvirleri kötülüğün bu kutsal mabede giremeyeceğini göstermek ve meleklerin gücünü vurgulamak için yapılmıştır.

Alahan Manastırı'nın yakın çevresinde Kapadokya'daki gibi yoğun bir münzevi hayatın sürdürüldüğü başka manastırların olduğu anlaşılmaktadır. Alahan bunlar içinde en önemlisi ve en gösterişli yapılara sahip olandır. Dağın üst kısmında insan eliyle oluşturulmuş bir terasa inşa edilmiş manastırın ıssız konumu, Kalykadnos Nehri'nin oluşturduğu derin vadi ve ovanın çarpıcı manzarası sadece Bizans dönemi Hıristiyan hacılarını değil günümüzde bile yapıları görmek için gelen ziyaretçileri büyülemektedir.

Bizans ve Bizans sonrası dönemde bir gelenek olarak İsa'nın göğe yükselmesine *(ascension)* adanmış kiliseler yüksek yerlere ve tepelere inşa edilmiştir. Dağ yamacına kurulmuş olan Batı Kilisesi'nin batı kapısı lentosuna işlenmiş İsa'nın göğe yükselmesi sahnesi bulunduğu yerden dolayı çok daha etkili bir görünüm ve anlam kazanmış olup bu manastırın ya da kilisenin İsa'nın Göğe Yükselmesi kavramına adanmış olması fikrini akla getirmektedir.

Kaynaklar

Akyol, A. A., Kadıoğlu, Y. K., Özyıldırım, M. (2014). Alahan Manastırı Kiremit Örnekleri Arkeometrik Çalışmaları. *Selevcia ad Calycadnum IV,* ss. 175-191.

Baysal, E., Elton, H. (2014). A Tomb with a View: The Rock-Cut Cemetery at Alahan in Isauria. *Adalia 17,* ss. 181-208.

Coulston, J., Gough, M. (1985). The Coins and Small Finds at Alahan. Mary Gough (Ed.), *Alahan, An Early Christian Monastery in Southern Turkey, Based on the Work of Michael Gough* içinde (ss. 62-74). Toronto: Pontificial Institute of Mediaeval Studies.

Doğan, S. (2003). Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları. H*acettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 20* (2), ss. 73-89.

Elton, H. (2002). Alahan and Zeno. *Anatolian Studies* 52, ss.153-157.

Elton, H., Jackson, M., Mietke, G., Newhard, J., Özgenel, L., Twigger, E. (2009). Alahan'da (Isaurya) Bir Roma Kentinin Keşfi. *OLBA* XVII, ss. 83-116.

Eyice, S. (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler.* İstanbul: Pagan Kardeş.

Forsyth, G. H. (1957). Architectural Notes on a Trip Through Cilicia. *Dumbarton Oaks Papers* 11, ss. 223- 236.

Foss, C. (2002). Pilgrimage in Medieval Asia Minor. *Dumbarton Oaks Papers* 56, ss. 129-151.

Flusin, B. (2009). Remarques sur la Tradition Manuscrite du De Aedificiis. *Antiquite Tardive* 8, ss. 9-17.

Gerov, G. (2001). *Treasures of Christian Art in Bulgaria* (Ed. V. Pace). Sofia: Borina Publishing House. ss. 232-234.

Gough, M. (1955). Some Recent Finds at Alahan. *Anatolian Studies* 5, ss.115-123.

Gough, M. (1962). The Church of Evangelists at Alahan: A Preliminary Report. *Anatolian Studies* 12, ss.173-184.

Gough, M. (1967). Alahan Monastery, Fourth Preliminary Report. *Anatolian Studies 17*, ss. 45-47.

Gough, M. (1968). A Master Piece of Early Christian Architecture. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin 26,* ss. 455-464.

Gough, M. (1972). The Emperor Zeno and Some Cilician Churches. *Anatolian Studies 22,* ss.199-212.

Gough, M. (1985). *Alahan, An Early Christian Monastery in Southern Turkey, Based on the Work of Michael Gough* (Ed. Mary Gough). Toronto: Pontificial Institute of Medieval Studies.

Harrison, M. (1985). The Inscription and Chronology of Alahan', *Alahan, An Early Christian Monastery in Southern Turkey, Based on the Work of Michael Gough* (Ed. Mary Gough). Toronto: Pontificial Institute of Medieval Studies. ss. 24-34.

Hellenkemper, H., Hild, F. (1986). *Neue Forschungen in Kilikien.* Vienna.

Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria.* Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

Köroğlu, G. (2000). Al Oda (Ala Oda) Kaya Kilisesi. B. Mahir (Yay. Haz.), *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri* içinde (ss. 218-225) İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Köroğlu, G. (2011). Bizans'ın Tılsımları. M. Bezdan (Ed.), *Aktüel Arkeoloji Dergisi (Kehanet Büyü Fal Tılsım)* Temmuz-Ağustos 22 içinde (ss. 98-105). İstanbul: Yayınevi.

Köroğlu, G. (2013). Silifke Müzesi'nden Erken Bizans Dönemine Ait Gümüş Tılsım. *Selevcia ad Calycadnvm 3,* ss. 81-99.

Köroğlu, G. (2016). Olba Kazısında Ele Geçen Erken Bizans Dönemine Ait Bir Tılsım/ An Amulet of Early Byzantine Period from Olba Excavation. *Selevcia ad Calycadnvm 6,* ss. 137-159.

Kourkoutidou-Nicolaidou, E., Ch. Mavropoulou-Tsioumi (2012). Latomou Monastery (Hosios David). Ch. Bakirtzis - E. Kourkoutidou-Nicolaidou- Ch. Mavropoulou-Tsioumi (Eds.), *Mosaics of Thessaloniki* içinde (ss.180-195).

Kourkoutidou-Nicolaidou , E. (2012a). Acheiropoietos. Ch. Bakirtzis-E. Kourkoutidou-Nicolaidou- Ch. Mavropoulou-Tsioumi (Eds.), *Mosaics of Thessaloniki* içinde (ss.196-237).

Kutsal Kitap (2001). Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur İncil) 1.Basım. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Mietke, G. (2009). The Contribution of Architectural Sculpture in Cilicia to Early Byzantine History. *Byzantinoslavica Revue internationale des Etudes Byzantines 12*, ss. 36-40.

Peers, G. (2001). *Substle Bodies, Representing Angels in Byzantium.* London: University of California Press.

Ramsay, A. M. (1904). The Early Christian Art of Isaura Nova. *The Journal of Hellenic Studies 24,* ss. 260-292.

Ricci, A. (2015). Alahan, di nuovo. *Rivista Nazionale dell'Istituto Nazionale di Archaeologia e Storia Dell'Arte 66* (34), ss. 37-48.

Tiefenbach, H. (2003). *Melekler ve Biz.* İstanbul: Haberci Tanıtım Basın Yayın Dağıtım ve Ticaret.

Thierry, N. (1962). Notes sur l'un des bas-reliefs d'Alahan Manastiri, en Isaurie. *Cahiers Archaeologiques XVIII,* ss. 43-47.

Varinlioğlu, G. (2007). Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria. *Dumbarton Oaks Papers 61,* ss. 287-317.

Verzone, P. (1955). *Alahan Manastırı Mimarisi Üzerinde Bir İnceleme.* İstanbul: Yenilik Basımevi.

Verzone, P. (1956). *Un Monumento dell'Arte Tardo-Romanoin Isauria: Alahan Manastır.* Turin.

Williams, C. (1985). The Pottery and Glass. Mary Gough (Ed.), *Alahan, An Early Christian Monastery in Southern Turkey, Based on the Work of Michael Gough* içinde (ss. 36-61). Toronto: Pontificial Institute of Medieval Studies.